

A Kingdom

Not Made With Hands

by Randolph Dunn

Pinyruoth ma ok olosi gi lwedo

Yangruok

Ng'ato ne ochwe kaka ng'at makare ma nyaka chieng' e tipo mar Nyasaye, to ok kaka en gadier. "En Nyasaye bende oseketo ngima mosiko e chuny dhano, kata kamano ok ginyal ng'eyo gima Nyasaye osetimo chakre chakruok nyaka giko." (Jaote 3:13) Nyasaye nolosu negi Paradiso kendo nopuonjogi ni girit Eden, mondo ginywol kendo gimedore kendo KIKICHAM olembe mag yien mar ng'eyo maber kod marach nikech ka gitimo kamano ne gibiro tho. Ok ong'ere ni ne gidak kuno kuom kinde maromo nade, to bang' kinde moro ne gichamo olembe mag yienno, kendo nikech mano, Nyasaye nogologi oko mar Eden. Giyie ni mano e kinde ma ne ochakoe kaka Adam gi Hawa ne ok nyal chamo olemb yien mar ngima kendo dak nyaka chieng'.

Bang' higni mang'eny Nyasaye nomiyo Ibrahim ma ne en ja makare chik ni odhi e kama ne oikne en kaachiel gi nyithinde, ma achiel kuom kuondego ne dhi gwedho piny. Ne okalo higni mokalo 400 kapok nyithind Ibrahim, ma gin Jo-Israel, ochopo e piny ma ne osingo ne Ibrahim. Ka ne gin kuno, ne gidwaro ng'at ma nyalo weyo ne ji richogi. ka ne giwinjo wachne.

Kuom tich mar Roho Maler Nyasaye nobiro dak e piny kaka dhano mondo obed chiwo mar richo kende kendo "oikni kama? To ka adhi kendo oikni kama, abiro biro kendo kendo abiro kawou ira, mondo kama antie, un bende ubed." (Johana 14:3)

Bang' tho mar Yesu kuom gode e wi yath kod chier mare, nodok e polo kendo e odiechieng' Pentekost "ne oumo Roho mara kuom ji duto ... ng'ato ang'ata ma luongo nying Ruoth biro yudo warruok" (Tich Joote 2:17, 21) ok mana Jo-Yahudi kende. Joote mag Kristo ne olando Wach Maber - weche mag richo kod warruok sani yudore ne dhano duto ma keto geno kod winjogi kuom Kristo kuom tho ne richo kendo ikgi e rembe, ng'uono e pi - batiso. Nyasaye bang'e chiero jogo ma winjo wach ma osewenegi richogi kowuok e lielgi ka oketogi e pinyruoth ma ok olosi gi lwedo. Nyaka ipuonjri wach Nyasaye mondo iyud warruok, kendo kik "igen" kuom puonj ma ji mamoko chiwo; kaka ranyisi, Goyo Buge mag BibleWay, weche ma ng'ato nyalo ng'eyo, jadolo, jopuonj kata jolendo. (Fil 2:13)

"Ka Wuod Dhano obiro ... obiro keto rombe e lwete korachwich, to dier e lwete koracham, eka Ruoth biro wacho ne jogo ma ni e lwete korachwich niya, 'Biuru, un jogo ma Wuora ogwedhe, kawo pok maru, pinyruoth ma ne oikni chakre kinde ma ne ochue piny." (Mat 25:31-34)

Singo mar Nyasaye

Adam gi Hawa ne opogore gi wuon-gi ma jahera kendo jachuechgi, kata kamano Nyasaye ne nigi chenro mar duoko dhano kendo e winjuokno malong'o chuth. Ne owacho ne thuol, Satan jawuondo kendo wuon miriambo ni, "Kendo abiro keto sigu e kind in kod dhako, kendo e kind koth gi dhako; obiro ng'ado wichi, to in ibiro goye." (Chakruok 3:15)

Wacho qwachi"Riel wich" Chiwruok mar Kristo mar ng'uono kod chier noketo giko mar tho ma nyaka chieng' kuom miyo ng'ato yudo weche mag weche mag ng'uono. Loch kuom richo

kod tho, ng'ado mar Satan kuom dhano, ne ji duto ma luongo Kristo kokalo kuom yie, yie, kod batiso e iye tho. "Goch ng'ute (mar nyathi dhako)" en temo mar kawo ngima Yesu kuom goye e musalaba.

Bang'e bang' chiwo mar Kain ma ne ok oyiego, Nyasaye nochiwo chik kendo kuom gik ma biro timore bang' tim mag ng'anjo mag dhano, "Ka itimo gima kare, bende ok ibi yie? To ka ok itim gima kare, richo ochung' e dhoot mari; odwaro bedo kodi, to nyaka ibed gi loch kuome." (Chakruok 4:7)

Wacho qwachi: Kain ne ok owinj siem ma ne omiye gi Nyasaye. Ne otimo richo mang'eny moloyo kuom nego owadgi Abel. Gik ma ne owuok kuom gik ma ne otimo ne omiyo odoko ng'at ma wuotho wuotho kata ng'at ma ng'iyo piny.

E ndalo Noa, wasomo ni "Ruoth Nyasaye nene oneno kaka richo mag dhano ne omedore ahinya e piny, kendo ni paro duto mag chunye ne gin mana maricho kinde duto." (Chakruok 6:5)

Wacho qwachi: Nyasaye nogolo gik maricho duto ma ne ni e nyime kuom ketho ji duto ma ne ni e piny gi pi, mak mana Noa ma jaber kod joode.

Nyasaye nofwenyo ne Ibrahim paro ma ne en-go kuom Sodom kod Gomora. "To Ruoth Nyasaye nowacho niya, 'Nikech ywak mar Sodom kod Gomora duong' ahinya, kendo nikech richogi duong' ahinya, abiro dhi piny sani mondo ane ka be gitimo chuth mana kaka ywak mar Sodom ma osechopo ira; to ka ok kamano, abiro ng'eyo.' ... Eka Ruoth Nyasaye ne oumo Sodom kod Gomora koth mar sulfur, kowuok e polo. (Chakruok 18:20-21 kod Chakruok 19:24-25)

Wacho qwachi: Nyasaye nowinjo ywakgi ma nyiso ni Nyasaye ong'eyo gik moko duto ma timore e kind oganda mag piny. E wachni, ne oketho Sodom kod Gomora kaachiel gi jogi duto ma richo. Gik ma timore nyiso ni Nyasaye ok oyie gi timbe ma ok beyo, ng'anjo kata richo kendo obiro kawo okang' kuom jogo ma timo gik ma kamago, to ok kinde duto mapiyo.

Chakre Adam gi Hawa nyaka Juda, jal ma ne odhi ng'iewo Yesu, richo ne locho mana kaka sani. Paulo kokalo kuom Roho Maler nowacho ni "Ji duto osetimo richo kendo ok ginyal yudo duong' mar Nyasaye" ... "Nimar chudo mar richo en tho, to mich mar Nyasaye en ngima mosiko kuom Kristo Yesu Ruodhwa." (Jo-Rumi 3:23; 6:23)

"Nimar Nyasaye nohero piny ahinya, omiyo omiyo Wuode ma Jalno, mondo ng'ato ang'ata ma oyie kuome kik lal, to obed gi ngima mosiko."(Yohana 3:16)

"Ruoth ok oling' e chopo sing'o mare, kaka jomoko winjo ni oling', en gi horuok kuomu, nikech ok odwar ni ng'ato otho, to mondo ji duto olok chunyi."(2 Petro 3:9)

Penjo

1. Ka owuoyo kuom Satan, nyithind dhako ne dhi ng'ado wiye.
Adier ___ Miriambo ___
2. Ka ok itim gima kare, richo nitie.
Adier ___ Miriambo ___
3. Richo wuok e chuny dhano.
Adier ___ Miriambo ___
4. Nyasaye winjo ywak mar dhano kuom gik maricho.
Adier ___ Miriambo ___
5. Ji duto timo richo.
Adier ___ Miriambo ___

Sura mar 2

Mich mar Nyasaye –Yesu, Ng'atno

Singo mamulo mich mar Nyasaye

Nitie weche mang'eny ma ne ondik e wi Yesu e Singruok Machon to ang'o ma ne nyalo timore ka ng'ato otimo mana weche 25 ma ne ondiki e wi ng'at ma ne dhi nyuol bang' higni mang'eny kendo mondo wechego otimre? Dr. Omiyo, ne dhi bedo mana gi thuolo achiel kuom 2 n (milioni 33, kama n romre gi 25) mag gik moko duto ma ne owach chon ma ne dhi timore ka ne gin mana paro ma ji ng'ado. ka onge wuon dhano). ka ok oketi, kwanno pod ni maduong' ahinya e yor ng'iyoy gik ma ni e kor polo.

- a. Bang' bedo gi ng'anjo mar Adam gi Hawa, Nyasaye nowacho ne Satan ni "Abiro keto sigu e kind in kod dhako, kendo e kind koth mari kod koth mare; (Chakruok 3:15)
- b. Higni bang' pi mang'eny Nyasaye noluongo Ibrahim mondo owuok e Ur mar Jo-Kaldea kendo odhi e piny Kanaan kowacho ni "Abiro miyo ibed oganda maduong' kendo abiro gwedhi; ... kendo oganda duto mag piny biro yudo gueth kokalo kuomi" (Chakruok 12:2-3) kendo bang'e Nyasaye notimo singruok maromre ne Isaak kod Jakobo ariyo.

Wach motudore gi Mich mar Nyasaye

Moko kuom weche ma ne okor

- a. Daniel ka olero lek mar Ruoth Nebukadnesar mar tipo mar mula, fedha, chuma kod lowo, nowacho ni - "Kendo e ndalo mag ruodhigo, Nyasaye mar polo biro keto pinyruoth ma ok bi kethore nyaka chieng'." (Daniel 2:44)
- b. Isaya nowacho niya, "Winj sani, in anyuola mar Daudi! Be ok oromo temo kinda mar dhano? Be ibiro temo kinda mar Nyasayena bende? Omiyo, Ruoth Nyasaye owuon biro miyou ranyisi:

Nyako ma ok pok obiro bedo gi ich kendo obiro nyuolo wuoyi, kendo obiro luongo ni Imanuel." (Isa 7:13-14)

- c. *"Nyasaye nooro malaika Gabriel mondo odhi Nazaret, taon moro ma ne ni e piny Galili, ir nyako ma ne ok okendo ma ne osingore gi ng'at miluongo ni Josef, ma en nyathi Daudi, nying nyakono ne en Maria."*(Luka 1:26-28; 35)
- d. *"Malaika nodwoko ni, 'Roho Maler biro biro kuomi, kendo teko mar Jachien Maduong' Mogik biro oumoi. Omiyo, nyathi maler ma ibiro nyuol ibiro luongo ni Wuod Nyasaye'". ... "kendo malaika nowacho ne Josef ni, 'Nyako (Maria) biro bedo gi ich kendo obiro nyuolo wuoyi, kendo gibiro luonge ni Imanuel'-ma tiende en ni, 'Nyasaye ni kodwa.'"*(Mat 1:23)
- e. Nyasaye nolando (ne Maria kod Josef) kapok onyuol Yesu ni ibiro luonge ni "Wuod Jachien Maduong' Mogik." (Luka 1:32)

Nyasaye nogolo oko gi gombo kuom kido mare mar Nyasaye, nowuok e polo, nobedo ring'o kendo nodak e kind gik ma nochueyo.

Nyolo mar Yesu

"Min Maria ne osingo ni obiro kende gi Josef, to kapok ne gidonjo kanyachiel, ne oyudre ni en gi ich kokalo kuom Roho Maler. Nikech Josef chwore ne en ng'at makare kendo ne ok odwar keto nyadendi e wang' ji duto, ne en gi paro mar ketho kend mare e yo ma ok oling'. Josef, wuod Daudi, kik iluor kawo Maria e ot kaka chiegi, nikech gima odongogo en kuom Roho Maler. Obiro nyuolo wuoyi, kendo ibiro miye nying ni Yesu, nikech obiro reso ogandane kuom richogi." (Matayo 1:18-21)

"Magi duto notimore mondo ochop wach ma Ruoth nowacho kokalo kuom jaote niya: 'Nyako ma ok pok obiro bedo gi ich kendo obiro nyuolo wuoyi, kendo gibiro luonge ni Imanuel - ma tiende en ni Nyasaye ni kodwa.'" (Mathayo 1:23)

Gialwora ma ne onyuolee Yesu ne en oganda ma ne ochung' motegno, oganda ma ne nenore ni gin joma nigi teko moloyo oganda mamoko duto. Ne gin Jo-Yahudi kendo ne gin gi mor maduong' ahinya kuom bedo Nyithind Ibrahim, oganda ma Nyasaye noyiero. 'Ibrahim en wuonwa' (Johana 8:38). Ne gin gi sigu maduong' ahinya ne Jo-Samaria nikech ne ginenogi kaka jo-Nis, Jo-Yahudi ma ne oweyo Chik Musa e kinde ma ne gin e tuech e piny Babilon. Osigu ma ne gin-go ne duong' ahinya ma ne gidhi timo duto ma ginyalo mondo kik giket tiendegi e piny Jo-Samaria. Jo-Rumi ma ne otelo ne ok opogore kendo Ja-Yahudi moro amora ma ne oriwre gi "jo-Rumi ma ne otelo" ne en "jaketho;" ranyisi, Matayo, jachoko osuru.

Bende, ne gin joma luwo chike nyaka e okang' mamalo ahinya. Ne gineno ni gitimo gik ma ne ondik e chik, to ok mana gik ma ne gidwaro timo mondo giyud sing'o mag Nyasaye. Kuom ranyisi, Musa ne dwaro ni gichiw achiel kuom apar kendo gichiw achiel kuom apar. Mondo gibed gi adier

ni ne gimiyo achiel kuom apar to ne ok gimiye mathoth, ne gikwano kodhi mag yien mondo gimi achiel kuom apar kendo mana achiel kuom apar.

Jo-Rumi ne dwaro ni Jo-Yahudi oting' ting' mar jalweny kuom kilomita achiel. Omiyo, Jo-Yahudi ne keto ranyisi piny mondo gine ni ok gidhi mabor ahinya. Par ni Yesu nowacho ni ka ng'ato ochuno ni idhi mailo achiel; dhi kode ariyo. (Matayo 5:41)

E kit ogandano, ne obiro Mesia, Jalno ma Owier, ma en Kristo. Jo-Yahudi ne oyie ni ka obiro, obiro duoko pinyruodh Israel ma ni e piny mondo obed gi 'hak ma Nyasaye omiye' mar bedo gi teko kod luor. Mesia margi ne dhi bedo Ruoth mar Jo-Yahudi kendo locho kaka Daudi.

Gima Jondiko mag Higni Mokwongo Ne Owacho

Yesu

"Wuoro mane oora, en owuon ema osechiwo neno kuoma. Un pok uwinjo duolne, kata uneno kido mare, kendo wachne ok odak e chunyu, nikech ok uyie gi ng'at ma noora. Upuonjore Ndiko matek nikech uparo ni kuomgi unyalo yudo ngima mosiko. Magi e Ndiko ma miyo neno kuoma."(Johana 5:37-39)

Jaote Petro

Jokristo rwako nying Kristo nikech Kristo e Ruothgi, Japuonjgi, Japuonjgi, Jawargi, Jawargi, Ranyisi, Jadolo Maduong', Geno, Chiwruok mar richo kod mamoko mang'eny ahinya. Gima ochung' motegno kaka kidi mar yie marwa en adier mar ng'ado bura mar Petro - "In Kristo, Wuod Nyasaye mangima." (Matayo 16:16) Yesu en adier kendo Muma en adier. Gik moko duto ma dwarore ng'ato ong'e kuom Yesu yudore e Muma. Historia duto mag dhano luwore gi En. Yesu e ma en ng'at maduong' ahinya e drama mar dhano. Ok en gima ng'ato nyalo bedo gi bwok ni historia mar piny opogore e kinde ariyo: kapok Kristo obiro (BC) kod bang' Kristo (AD).

Jaote Johana

"E chakruok, Wach ne nitie, kendo Wach ne ni kod Nyasaye, kendo Wach ne en Nyasaye. Ne en gi Nyasaye e chakruok. Kokalo kuome, gik moko duto ne ochwe, onge gimoro ma ne olosi ma onge en. E iye ne nitie ngima, kendo ngimano ne en ler mar dhano. Ne obiro kaka janeno kuom lerno, mondo kokalo kuome ji duto oyie. En owuon ne ok en ler; To jogo duto mane orwake, jogo mane oyie nyinge, nomiyogi ratiro mar bedo nyithind Nyasaye - nyithindo ma ok onyuol gi anyuola, kata gi dwaro mar dhano kata dwaro mar chwo, to gin nyithind Nyasaye."(Johana 1:1-13)

"Magi duto ne otimore mondo ng'ato ang'ata ma ne orwake, jogo ma ne oyie nyinge, omiye ratiro mar bedo nyithind Nyasaye - nyithindo ma ok onyuol kuom anyuola ma dhano onyuolo, kata kuom dwaro mar dichuo, to ma onyuol kuom Nyasaye."(Johana 1:12-13)

“Wach nobedo dhano kendo nodak e kindwa, ne waneno duong’ mare, duong’ mar Ng’at achiel kende, ma ne owuok kuom Wuoro, ma opong’ gi ng’uono kod adier.”(Yohana 1:14)

Johana Jabatiso

“En(Johana) goyo koko, kowacho niya, ‘Mano e ng’at ma ne awacho kuome ni, ‘Ng’at ma biro bang’a oseloya nikech ne en ng’at ma ne nitie kapok abi.’ Kuom pong’ mar ng’wonone, wan duto waseyudo gueth achiel bang’ machielo. Nikech chik ne omiye kokalo kuom Musa; ng’wono kod adier nobiro kokalo kuom Yesu Kristo. Onge ng’at moseneno Nyasaye, to Nyasaye achiel kende, ma ni e bath Wuoro, ema osemiyo ong’ere.” (Johana 1:15-18)

“Odiechieng’ maluwo, Johana .(Johana Jabatiso) nene oneno Yesu ka biro ire, kendo nowacho ni, ‘Ne! Nyarombo mar Nyasaye magolo richo mag piny!” (Yohana 1:29-30)

Jatend Rumi, Pilato

“Eka Pilato nodok e od ruoth, noluongo Yesu mopenje niya, ‘Be in ruoth mar Jo-Yahudi?’ Yesu nopenje ni: ‘Be mano en paro mari iwuon, koso jomoko nowuoyo kodi kuoma?’ ‘Be an Ja-Yahudi?’ Pilato nodwoko ni, ‘Ne gin ogandau kod jodolo madongo ma ne omiye e lweta?’ Ang’o ma ne otimo? Yesu nowacho kama, ‘Ka en pinyruodha, dine jotichna kedo mondo kik Jo-Yahudi omake. ‘To in ruoth, to!’ Pilato nodwoko ni, ‘Iwacho adier ni an ruoth, kendo mano e momiyo ne abiro e piny, mondo anyis adiera. ‘Adier en ang’o?’ Pilato nopenjo.”(Johana 18:33-38)

Jo-Yahudi Ne Osiko

“Wan kod chik, kendo kaluwore gi chikno, nyaka otho, nikech nowacho ni en Wuod Nyasaye.’ Ka Pilato nowinjo wachno, ne oluor ahinya, kendo nodok e ot mar ruoth, ‘Iwuok kanye?’ ne openjo Yesu, to Yesu ne ok odwoko ni, ‘Be ok iyie wuoyo koda?’ Pilato nowacho niya: ‘Be ok ing’eyo ni an gi teko mar gonyi kata mar goyi e wi yath?’ Yesu nodwoko ni, ‘Ibiri bedo gi teko moro amora kuoma ka ok omiye kowuok malo, omiyo, ng’at mane omiya e lweti nigi richo maduong’ molooyo.’”(Johana 19:7-11)

Lamo mar Yesu

“Yesu nene oneno polo kendo nolamo .Baba; kinde osechopo. Mi Wuowi duong’, mondo Wuowi omiye duong’. Nikech ne imiye teko kuom ji duto mondo omi ngima mosiko ne jogo duto ma ne imiye. To ngima mosiko en mondo ging’e in Nyasaye achiel kende ma adier, kendo ging’e Yesu Kristo ma ne ioro. Ne okeloni duong’ e piny kuom chopo tich ma ne imiya mondo atim. To sani, Wuoro, miya duong’ e nyimi gi duong’ ma ne an-go kodi kapok piny ochakre.”(Johana 17:1-5)

Jatend-alwora nowacho ne Filipino .

“To ne odwoko ni, “Ayie ni Yesu Kristo e Wuod Nyasaye.” (Tich Joote 8:37).

Talus

Matayo wacho ni *“Ne gigoye e musalaba ... kendo ne gibet piny, ne giritogi kuno ... chakre saa mar auchiel nyaka saa mar aboro, mudho oumo piny duto.”* (Matayo 27:35-36; 45-46)

Marko noketo wachno e yo ma kamano "E saa mar auchiel, mudho ne oumo piny duto nyaka saa mar auchiel." (Mako 15:33)

Thallus, jandik weche machon mane onyuol e piny Samaria mane odak kendo ne otiyo e boma mar Rum chiegni higa mar 52 AD, ne owach gi Julius Africanus, Jakristo mane ondiko weche mag ndalo e giko mar senchari mar ariyo. 1 "Thalus, e bug mar adek mar weche machon mage, lero ni mudhoni en ng'injo mar chieng'." Africanus nonyiso kaka ok oyie gi ripotno ka owacho ni chieng' ok nyal bedo e kinde ma dwe opong'o, kaka ne otimore e kinde ma Yesu notho e kinde Paska. Teko mar weche ma ne owacho kuom Thallus en ni ne ong'ere kendo ne oloso kuomgi e taon mar Ruoth nyaka e diere higni mag 100 mokwongo. Nyaka bed ni adier mar goyo Yesu e musalaba ne ong'ere maber ahinya e kindeno, nyaka chop kama joma ne ok oyie kaka Talus ne paro ni dwarore ni oler wach mar mudho kaka gima timore e piny. ... Gima kelo ywak en ni, teko ma Thallus notimo oselokore obedo yo maduong' mar nyiso adier mag weche machon mag Yesu kod geno mar weche ma Marko nondiko kuom mudho ma ne nitie e kinde ma ne othoe." 2

Mara Bar-Serapion

"Oboke moro ma ne ondiki gi lwedo ma ni e ot mar rito gik machon mag piny Britain nigi weche ma ne ondik e oboke ma Ja-Siria moro miluongo ni Mara Bar-Serapion ooro ne wuode. kendo masira nobiro kuomgi kaka bura mar ketho ma ne gitimo. En ber mane Jo-Yahudi yudo kuom nego ruothgi? ne opong' gi nam, ma ne okethore kendo ne ogol oko e pinygi, ne odak e pinygi ma ne okethore chuth ... Bende Ruoth mariek ne ok otho kuom ber." 3

Kornelio Tasito

Jandiko moro ma ne odak e piny Rumi ma ne odak chakre higa mar 50 nyaka 100 bang' Kristo, nondiko wach mar mach ma Nero nowang'o. "Kuom mano, mondo ogol ripotno, Nero noketo kethono kendo noketo kum marach ahinya ne oganda ma ne osingo nikech gik ma ne gitimo ma ok ber, ma ji ne luongo ni Jokristo. 4

Plinius Sekundas

Gavana moro ma Rumi e higa mar 112 bang'e, nondiko ne Ruoth Trajan ni, "Ne gin [Jokristo] ma ne nigi tim mar romo e odiechieng' moro ma ne oket kapok piny orumo, ka ne giwero wende mag lamo ne Kristo kaka Nyasaye kendo ne gisingore gi sing'ai matek ni ok gibi timo gimoro marach moro amora... bang'e ne en timgi mar chiemo kendo, to mondo gipogore, kit ma kawaida." 5

Seutonius

Jandiko moro ma ne ondiko weche machon kendo ma ne tiyo e od ruoth e kinde loch mar Hadrian, nondiko buge ma romo higa mar 120 bang' Kristo. "Kaka Jo-Yahudi ne timo ywak kinde ka kinde kuom ng'ado bura mar Kristo, en (Klaudio) nogologi oko mar Rumi." Akwila kod Priskila (Tich Joote 18:1-2 Kendo, wacho ni Kristo e weche machon nenore e buge ma ok gin mag Muma." 7

Flavia Josefus

Josephus nigi wach moro ma ng'ato nyalo ng'eyo ma mulo chuny. "Ne ochung' e kindeno Yesu, ng'at mariek, ka adier wabiro luonge ni ng'ato; nikech ne en jatim gik ma kelo mijing'o, japuonj mar ji ma rwako adier gi mor. Ne oloyo Jo-Yahudi mang'eny kod Jo-Grik mang'eny. Ng'atno ne en Masia. weyo, nikech ne onenogi e odiechieng' mar adek ka en mangima kendo, kaka jonabi ne owacho chon kendo ne owacho gik mamoko mang'eny ma kelo mijing'o kuome, kendo kata sani, oganda ma Jokristo ma ne omiye nyinge kamano pok otho." 8

Jondiko Mokwongo ma Jo-Yahudi kod Jo-Jentail

Wach maluwogi ma F. F. Bruce owacho nyiso wachno e yo maler ahinya. "Gimoro amora ma inyalo paro kuom neno mowuok kuom jondiko machon ma Jo-Yahudi kod Jo-Jentail...onyiso, kuom jogo ma ok oyie neno mar ndiko mag Jokristo, kido mar Yesu owuon. en gima ng'ato nyalo ng'eyo [ma nenore owuon] ne jandiko mar weche machon ma ok ochung' ne ng'ato ang'ata mana kaka weche machon mag Julius Kaisar Ok en kamano.jondiko mag weche machon ma lando weche ma wacho ni 'Kristo en miriambo'." 9

Ndiko piny

1. F. F. Bruce, Oboke mag Singruok Manyien, s. 113.
2. Jokristo: Wach maler mar weche machon Howard p. 7.
3. Muzium mar piny Ingresa, F. F. Bruce, Yesu kod Chakruok mar Jokristo ma ok ni e Singruok Manyien, s. 31.
4. Buge mag weche machon kod weche machon, 15:44. Owuok e Buge Maduong' mag Britania, Vol. 15, sula mar 10 168.
5. Oboke, 10:96.
6. Ngima mar Klaudio, 25:4.
7. Buku mar Jokristo: Wach maler mar weche machon, Howard p. 11.
8. Gik machon, 18, 3. 3.
9. F. F. Bruce, Oboke mag Singruok Manyien. 119. ma Edward C. Wharton nowuoyoe e buge ma wacho ni Jokristo: Wach maler mar weche machon .

Weche kod Timbe kuom Mich mar Nyasaye

Ka ne Yesu obatisi, odonjo e pi, gi Johana e Aora Jordan, polo ne oyabere: "To Roho Maler nobiro e wiye kaka winyo, kendo duol ne owuok e polo kowacho ni, 'In Wuoda ma ahero, kendo amor ahinya kuomi.'" (Luka 3:22)

"Jachien nowachone niya, "Ka in Wuod Nyasaye, nyis kidini mondo olokre mkate." (Luka 4:3)

"E ndalogo, Johana Jabatiso nobiro, ka olando e gwenge mag Judea, kowacho niya, 'Lok chunyi, nikech pinyruodh polo chiegni.' <2Zepa> Mano e ng'at ma ne owach kuome kokalo kuom jaote Isaya, dwol mar ng'at moro ma luongo e gwenge motuo niya, 'Losne Ruoth Nyasaye yo, losone

yore makare.”(Mat 3:1-3)

Johana nene oneno Yesu ka biro ire, kendo nowacho niya, “Neuru, Nyarombo mar Nyasaye, ma golo richo mag piny!” (Johana 1:29-30)

“Ka Yesu osebatiso, nowuok e pi, e sechego, polo ne oyabere, kendo ne oneno Roho mar Nyasaye ka olor kaka winyo, kendo obiro e wiye, to dwol moro kowuok e polo nowacho niya, ‘Mano e Wuoda, ma ahero, kendo amor ahinya.’”(Mat 3:16-17)

“Jatem (Satan) nobiro ire mowachone niya, ‘Ka in Wuod Nyasaye, nyis kite gi mondo olokre makate.’” (Mat 4:3)

“Miyo (miyo Jasamaria) nowacho ni, ‘Ang’eyo ni Masia’ (ma iluongo ni Kristo) ‘biro, ka obiro, obiro leronwa gik moko duto.’ Eka Yesu nowacho ni, ‘An ma awuoyo kodi, e ng’atno.’” (Johana 4:25-26).

Kuom highni mang’eny Yesu ne puonjo kaka ng’at ma nigi teko mar siro wachne kuom hono, ranyisi kod gik ma kelo mijing’o kaka miyo jomuofu neno, joma itgi otho winjo, joma ng’ol wuotho kendo chiero joma otho mondo otho kendo.

“Yesu nopenjo jopuonjrene ni, “To un to un? ne openjo ni ‘Iwacho ni an ng’a?’ Simon Petro nodwoko ni, “In e Kristo, Wuod Nyasaye mangima.” Yesu nodwoko ni, ‘Imor, Simon wuod Yona, nikech ok ng’ato ema nofwenyoni wachni, to Wuora ma ni polo ema nofwenyoni. Kendo awachoni ni in Petro, kendo e wi kidini, abiro gero kanisa mara, kendo dhoudi mag liel ok bi loye. Abiro miyou chapa mag pinyruodh polo; gimoro amora ma utweyo e piny biro tweyo e polo, to gimoro amora ma ugolo e piny ibiro weyo e polo.’”(Matayo 16:15-19)

Wacho qwachi: “E wi kidini” - adier ni Yesu ne en kendo en Wuod Nyasaye e gino ma ochung’ne “Kanisa Mara.” “Hades” en kama chuny joma otho odakie kuom thuolo matin. Tho ok bi loyo Kanisa mar Kristo.

Ne onyisogi ahinya kinde ma pinyruodhe ne dhi biroe nikech "ne owachonegi ni, 'Awachonu adier, moko kuom jogo ma ochung' kae ok bi tho kapok gineno pinyruodh Nyasaye biro gi teko.'" (Marko 9:1)

Wacho qwachi: Kristo ne dhi bedo ka ochung’ ne kanisa mare e kinde ma moko kuom jogo ma ne winjo wachne ne pod ngima. Bang’e, ne omiyo ngimane gi gombo kaka misango mar richo, ma en misango, mondo ochul richo mag dhano kuom yie mondo sirkal mar Rumi ogoye e wi yath. Ne giyike e bur ma ne nigi arita ma ne nigi jorit mondo kik ng’ato okwal ringrene ma

ne en-go. To Nyasaye, Wuoro, nochiere e odiechieng' mar adek kapok ringrene otho, kendo noloyo tho kod bur.

"Kachiel gi saa adek, Yesu nogoyo koko gi dwol maduong' niya, 'Eloi, Eloi, lama sabaktani?'-ma tiende en ni, 'Nyasacha, Nyasayena, ang'o momiyi iweya?' Ka jomoko ma ne ochung' kanyo ne winjo wachno, ne giwacho niya, 'Oluongo Elia.' Mapiyo, achiel kuomgi noringo kendo noting'o spunjino gi vinegar mar divai, kendo nomiyo Yesu madho. To bang' ka Yesu nogoyo nduru kendo gi dwol maduong', noweyo roho mare."(Mat 27:46-50)

"Jopuonjrene ne ni e ot kendo, kendo Toma ne ni kodgi, kata obedo ni dhoudi ne oum, Yesu nobiro kendo ochung' e kindgi mowacho ni, 'Kue obed kodu!' Bang'e nowacho ne Tomas niya, 'Ket lweti kae; Tomas nowachone niya, 'Ruothna kendo Nyasayena!'"(Johana 20:26-28)

Bang' ndalo madirom piero ang'wen, duoko mare e polo ne oneno gi jooto. Roho Maler ne ooro mondo otelgi e lendo kendo ndiko Injili, teko mar Nyasaye ma kelo warruok. Mokwongo, Jo-Yahudi mang'eny kendo bang'e Jo-Yahudi mang'eny ne oyie ni Yesu en Nyasaye, Kristo (Ng'at ma Owier). Joneno mang'eny e piny Yuda, Galili, kod Samaria ma ne odak e kinde ma ne pod odak kendo puonjo, ne omiyo neno kuom duoko mare e ngima (chier) kod duoko mare e polo (dhi e polo).

Ochung' ne "Kanisa Mara"

"En nying Yesu Kristo ma Ja-Nazaret, ma ne ugoye e musalaba, to Nyasaye nochiere kowuok kuom joma otho, ema omiyo ng'atni ochung' e nyimu ma uchango. Warruok ok yudre kuom ng'at machielo, nikech onge nying' machielo e bwo polo ma ochiw ne dhano ma nyaka wayudi."(Tich Joote 4:10-12)

"Ng'a(Yesu ma ja Nazaret), nikech en Nyasaye owuon, ne ok ong'ado ni bedo kaka Nyasaye en gima onego omak, to ne otimre ni en ng'at ma onge gimoro, ka okawo kido mar jatich owuon, kendo ne ochue kaka dhano." (Jo-Filipi 2:6-7)

Wacho qwachi: Nyasaye, Wuode, noyiero bedo ringruok mar ringruok e kido mar Yesu mondo odak e kind dhano kendo ochung'ne tem, tem kod kwedo gi gik ma ne ochweyo. Oboke ma iluongo ni Ng'at Ma Ne En Nyasaye, ma BibleWay ogolo.

Kristo e fundament mar kanisa. Jo-Efeso 2:20: "nikech ne oger ewi musingi mar jooto kod jonabi, ma Kristo Yesu owuon en kidi madongo"; 1 Jokorintho 3:11 : "Nimar onge ng'at ma nyalo keto musingi machielo mak mana musingi ma oseket, ma en Yesu Kristo" kod 2 Timoteo 2:19: "Kata kamano, musingi motegno mar Nyasaye ochung' motegno, ma niggi osimbo ma kama: Ruoth ong'eyo jogo ma gin mage."

“Alamo mondo wang’ chunyu obed maler, mondo ung’e geno mar luong mare en ang’o, kod mwandu mag duong’ ma en-go kuom jomaler, kendo kaka tekone maduong’ molojo ma en-go kuomwa jogo ma oyie. kendo nokete e lwete ma korachwich e kuonde mag polo, ma malo molojo loch duto, kod teko duto, kod loch duto, kod nying’ moro amora ma oket nying’, ok mana e pinyini kende, to bende e kinde mabiro – kinde ma nyaka chieng’, pong’o gik moko duto.” (Jo-Efeso 1:18-23)

Bang’ ka Yesu osedhi e polo, jooto nodok Yerusalem kaka ne ochikogi. Jo-Yahudi mang’eny ne ochokore e Yerusalem, nikech ne en nyasi mar Pentekost. “To ka chieng’ Pentekost ochopo, gin duto ne gin kanyachiel e kambi achiel. To apoya nono dwol machalo gi dwol moro nowuok e polo, kendo ne opong’o ot duto ma ne gibet e iye. To ne gineno dhok machalo gi mach ma ne opogore opogore, kendo ne giyueyo kuom ng’ato ka ng’ato kuomgi. Roho ne miyogi wach.” (Tich Joote 2:1-4)

Dwol mar yamo mapek ne okelo oganda maduong’ ir jooto ma ne ochokore. Petro kod jooto mamoko notiyo gi thuolono mar paronegi gima gin kaachiel gi jotendgi mag dini ne gitimo, ka giwacho ni, "Omiyo, mondo Jo-Israel duto obed gi adier kuom wachni: Nyasaye osemiyo Yesu ma ne ugoyo e musalaba obed Ruoth kendo Kristo.' Ka ji ne winjo wachno, ne giwuoro ahinya, kendo ne gipenjo Petro kod jooto mamoko niya, ‘Owete, wabiro timo ang’o?’ Petro nodwoko ni, ‘Lokruok kendo ubatise, ng’ato ka ng’ato kuomu mondo owene richou.’ To ubiro yudo mich mar Roho Maler.

Wacho qwachi: “Rng’uono” ok en mana winjo; ok en gi bedo ma ok ong’ere mar chuny kod winjo. Ok en lokruok mayot e chal mar chuny. En lokruok makende mar gik ma rieketo keto pachne; oting’o wuoth mar gombo; e yo machuok, en lokruok e piny owuon mar bedo mar ng’ato.” (Al Maxey e paro)

Wacho qwachi: “Obatise” ne oloki kowuok e wach mar dho Grik ma iluongo ni baptizo ma tiende en ng’ado pi, ng’ado, ng’ado piny. Baptizo ok onego okaw gi weche mag dho Grik; *Rantizo*, ma tiende en ng’ado, kata gi wach mar dho Grik ma en cheo ma tiende en ng’ado .kuom.

“Yesu ni e kidi ma un jogedo ne udagi, kendo koro onge warruok kuom ng’at machielo, nikech onge nying’ machielo piny polo ma ochiw e kind dhano ma nyaka wawargo.” (Tich Joote 4:11-12)

Jo-Yahudi mang’eny e odiechieng’ Pentekost, ka gifwenyo chalgi mar richo, ne giketo geno margi kuom Kristo kuom luongo Nyasaye mondo owenegi richo kuom donjo e pi (batise) e tho mar Kristo bang’e Nyasaye nochiwogi kuom lielgi e pi kendo nomedogi kuom jopuonjre mage kuom mano noketo ringre kanisa mare mar joketho ma osewenegi richo.

“Emiyo jogo mane oyie wachne ne obatise, kendo e odiechieng’no ne omedore ji madirom gana gi gana adek. (Tich Joote 2:41-42)

“Kendo odiechieng’ ka odiechieng’ ne gidhi nyime gi paro achiel e hekalu, kendo ne gipogo mkate e udi ka ot, ne gichamo chiemo kanyachiel gi mor kod chuny maler, ka gipako Nyasaye, kendo ne giyudo ng’uono kuom oganda duto.”(Tich Joote 2:46-47)

Jakobo, ka owuoyo gi joma ni e Kristo, nowacho kama: “Omor ng’at ma ochung’ motegno e tem, nikech ka osechung’ motegno e tem, obiro yudo osimbo mar ngima ma Nyasaye osingo ne jogo ma ohero. Nikech Nyasaye ok nyal temo gi gik maricho, kendo ok otem ng’ato, to ng’ato ka ng’ato temo ka gombo mare marach ywaye kendo ywaye. (Yakobo 1:12-15)

Wacho qwachi: Ka wang’eyo ni nitie gik ma nyalo timore nikech richo, in kod an dwarore ni wawene, wagony, wabed gi winjuok, kendo wabed gi winjuok makare gi Nyasaye. Joma owenegi kethogi iketo e Pinyruoth ma ok olosi gi lwedo. Kaluwore gi winjuokni gi winjuok mar Nyasaye, ng’ato nyaka dong’ obed kaka Nyasaye ma ne gin-go e chakruok kuom somo wach mar Kristo, ma en Muma.

“Ruoth ok ng’iyo chopo sing’o mare kaka jomoko paro ni ng’iyo, to en gi horuok kuomu, nikech ok odwar ni ng’ato ang’ata otho, to mondo ji duto ochop e loko chunygi.”(2 Petro 3:9)

“Kuyo ma Nyasaye dwaro kelo loko chuny ma miyo ng’ato yudo warruok kendo ok owe ng’ato ang’ata ma ng’ur, to kuyo ma pinyini kelo tho.”(2 Jokorintho 7:10)

“Nimar wan duto nyaka wabed e nyim kom mar bura mar Kristo, mondo ng’ato ka ng’ato oyud gima owinjore kuom gik ma ne otimo ka pod wan e ringruok, bed ni gin mabeyo kata ma okbeyo.”(2 Jokorintho 5:10)

“Nimar ka, ka ne wan wasiki mag Nyasaye, ne wayudo winjuok kode kuom tho mar Wuode, to ere kaka bang’ bedo winjuok kode, to wabiro yudo warruok kuom ngimane!(Jo-Rumi 5:10-11)

“Omiyo, ka ng’ato ni e Kristo, en chuech manyien, machon osekalo, manyien osebiro! Gik moko duto wuok kuom Nyasaye, mane omiyowa winjuok gi en owuon kokalo kuom Kristo, kendo nomiyowa tich mar loso winjuok: ni Nyasaye ne loso winjuok gi piny gi en owuon kokalo kuom Kristo, ma ok okwano richo ma dhano otimona kuomwa.”(2 Jokorintho 5:17-19)

Wacho qwachi: “Chuech manyien” en chuech mar chuny mar joketho ma oweli kethogi ma olosi bedo jodolo mar tiyo ne Nyasaye. Chuech mokwongo, dhano mar ringruok, ne olosi kowuok kuom gigo mantie e piny. Chuech manyienni olosi kowuok kuom ng’uono mar Nyasaye, kod yie, geno, kod winjo mar dhano.

“Asewachonu wehegi, mondo ubed gi kuwe kuoma. E pinyini ubiro bedo gi pek. To bed gi chir! Aseloyo piny.” ... “Bang’ ka Yesu osewacho wehegi, ne oneno polo kendo nolamo kama: ‘Wuoro, kinde osechopo. jogo ma ne imiye, mano e ngima mosiko: mondo ging’e in Nyasaye achiel kende ma adier, kendo ging’e Yesu Kristo, ma ne ooro.”(Johana 16:33, 17:1-4)

Kaka Yesu en mich mar Nyasaye mar ngima mosiko, ang'o ma nyaka ng'ato otim mondo oyie michno? E odiechieng' Pentekost, bang' ndalo 40 bang' ka Yesu oseduogo e polo, Petro nodwoko penjoni, kendo Roho ne oumo kuom dhano duto. "Nyasaye ne osingone (Daudi) gi kuong'ruok ni obiro keto achiel kuom nyithinde e kom loch mare. Kane oneno gik ma ne dhi timore e nyime, nowuoyo kuom chier mar Kristo, ni ok oweye e bur, kendo ni ringrene ne ok oneno toke. Wuoro Roho Maler ma ne osingo kendo osegoyo piny gik ma sani uneno kendo uwinjo." (Tich Joote 2:30-33)

"Omiyo, we Israel duto obed gi adier kuom wachni: Nyasaye osemiyo Yesu ma ne ugoyo e musalaba obed Ruoth kendo Kristo.' Ka ji ne winjo wachno, ne giwuoro ahinya, kendo ne gipenjo Petro kod joote mamoko niya, 'Owete, wabiro timo ang'o?' Petro nodwoko ni, 'Lokruok kendo ubatisi, ng'ato ka ng'ato kuomu, e nying Yesu Kristo mondo owene richou.'" ... "Joma ne oyie wachne ne obatisi, kendo ji madirom gana gi gana adek ne omedore e kwan margi e odiechieng'no."(Tich Joote 2:36-38, 41)

"Ne gipogo mkate e udigi, kendo ne gichiemo kanyachiel gi mor kendo gi chuny maler, ka gipako Nyasaye kendo ka giyudo ng'uono kuom oganda duto, kendo Ruoth ne medo kwan margi pile ka pile jogo ma ne yudo warruok."(Tich Joote 2:46-47)

Nitie ranyisi mang'eny mag jomoko ma ne oyie Kristo kuom tho kuom richo, ng'ado (iketo e pi) e tho mar Kristo, chier gi Nyasaye kaka dhano manyien mag roho, kendo keto e ringruok mar Kristo kendo bedo e winjruok gi Nyasaye.

1. Ja-Ethiopia – Tich Joote 8
2. Jo-Samaria – Tich Joote 8
3. Saulo ma Tarso – Tich Joote 9
4. Kornelio – Tich Joote 10
5. Ji ma ne ni e bombe mang'eny mag Filipi, Efeso, Korinto kod Rumi.

Penjo

1. Nitie wach achiel kende ma ne okor kuom Yesu.
Adier ___ Miriambo ___
2. Nyasaye nogolo oko mar nyasaye gi gombo mondo obed dhano kendo odak e kind gik ma nochueyo.
Adier ___ Miriambo ___
3. Onge jondiko ma ok gin Jokristo ma ne ondiko weche machon kuom Yesu.
Adier ___ Miriambo ___
4. Johana Jabatiso, ne oyie ni Yesu e Nyasaye manyalo golo richo mag dhano.
Adier ___ Miriambo ___
5. Fundament mar Kanisa ma Kristo ne ogero ne en .
  - a. ___ Jo-Yahudi
  - b. ___ Petro

- c. ___ Yesu kaka Nyasaye e ringruok
- d. ___ Kanisa mare pok ochung'